

SZÉPIRODALOM

TORNAI JÓZSEF

Pannónia istennő költői

Rég volt, amikor én csak az Alföldet ismertem, a síkságot szerettem. A vadló-homlokú messzeségbe elnyúló mocsarakat, erdőket. A távoli Kiskunságot, ahonnan a megrakott szekerek nyikorogtak Dunaharasztiin át Budapest felé. Apámmal is Tompára, Szabadszállásra, Csengődre mentünk bort venni. Kiskőrösre kadarkáért. Egyszer Szegeden is jártunk, a Móra Ferenc Múzeumban megnéztük a honfoglaláskori lovassírokat. Névrokonunk, Tornai Gyula festményeit.

Nem emlékszem, mikor ébredtem rá, hogy egészen más tájak is léteznek. Először talán a nagybátyámék tanyáján, Győr, Tét közelében, ahol sok nyarat töltöttem. Tudtam: ezt még Kisalföldnek hívják, mégis csak át kellett vonatoznunk a Dunán, hogy odaérjünk Szent Imre-pusztára. Azt hiszem, egy balatoni, vasúton megtett körút ébresztett rá, hogy valamilyen színesebb, gazdagabb része is van az országnak. Nemcsak a nagy tó lepett meg: Balatonfüreden vagy Csupakon, ahol megebédeltünk, másként ejtették a szót az emberek. Valahogy barátságosabbak, figyelmesebbek is voltak, mint amilyenhez én hozzá voltam szokva. A vízre még szinte közömbösen néztem, számomra a Duna, az elsodró hullámok voltak otthonosak.

A háború alatt azonban furcsa dolog történt. 1944 elején megvettem (Petőfi, József Attila már megvolt) Babits *Összes verseit*. Olvastam, és nem akartam elhinni az olyan verseket, mint az *Ősz és tavasz között*, a *Magyar szonett az őszről*, az *Esti kérés* vagy a *Mint különös hírmondó*. De leginkább az *Új leoninusok* című lepett meg:

*Kékek az alkonyi dombok, elülnek a szürke galambok,
ballgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.
Villám, távoli dörgés, a faluban kocsizörgés,
gyúl a vihar serege: még lila s már fekete.*

Harasztiin is voltak kisebb-nagyobb dombok, homokból, fújta őket a szél, kis akácerdők, rozs, kínlódó szőlősorok nyíltak rajuk. Szomorúság áradt a tájból, akár síkság, akár turján húzódott messze előttem, ha ott kőboroltam. De kék dombok? És lila és fekete viharfelhők? És a leoninusok klasszikus, szinte vidám, játékos ritmusa? A forma, az újfajta érzelem, fölényesen, megmunkáltan? Én azt a rideg határt, nyomasztó hangulatot ismertem, amit Petőfi fedezett föl a világirodalom számára, s én felnőttkoromban „síksági depresszióknak” neveztem el. Én ehhez tartoztam, engem ez tartott fogságában. Szerettem és elégtétellel nézegettem, ha régi térképeken a Dunántúlt Pannóniának, a Duna-Tisza közét és a Nagyalföldet „tatár pusztáknak” minősítették.

De a somogyi vagy a balatonfelvidéki erdők, emberi méretű hegyek, színek: az a vonzó impresszionizmus vagy délies derű, melyet Egry József is megfestett, szinte fénné oldva a Balatont, dombok ívét, halászó alakokat, más volt, mint az a szikárság, magába meredés, ahol fölnöttem. Soha nem értettem vele egyet, bár szépnek találtam Illyésnek azt a valamelyik könyvében olvasott véleményét, hogy neki csak az igazi táj, melyen meglátszik a földet megművelő emberi kéz nyoma.

Én a minél embertávolibb, érintetlen természetet azonosítottam magammal. A szántatlan, hortobányi őszikest például, ahol olyan vonalzósan egyenes a táj, hogy az utolsó pillanatig láthatom a lemenő nap vörös korongját. Semmi, se torony, se halom, se bozótos nem takarja el. Érthető, hogy a Dunántúl hegyeiben-völgyeiben, költőiben valamiféle bensőségest, befogadásra késztető meleget fedeztem föl. Takács Gyula képeinek sokszínű burjánzását lehetetlen a szintén szeretett, debreceni Gulyás Pál szorongásával összetéveszteni.

*A vörös dombok árnya alatt
a völgy mint lusta kígyó bonyol.
Sziromszín farka a berekbe lóg,
s egy dombpárnán ringatja fejét.*

*Fűszínű, álmos szeme fölött
kilencágú gyöngyporos szilvafa
mézszagot ring pikkelyes bomlokán,
mint a rábullott méhes korona.*

És véletlenül éppen Takács Gyula (hosszú élete egész pályája!) hívta föl a figyelmemet valamire, amit én a teljes magyar lírai hagyomány ismeretében csak lassan-lassan állapíthattam meg. *A dunántúli költők minden más magyar táj költőitől megkülönböztető tulajdonsága a nyugodt, bölcs, tartózkodó magatartás az élet, de az irodalom, a politika összes dolgában.* A velem kortárs költők, Csanádi Imre, Fodor András, Simon István, Juhász Ferenc, Nagy László, Ágh István, Nagy Gáspár ugyanúgy igazolja ezt, mint a nagy elődök: Janus Pannonius, Berzsenyi, Vörösmarty, Vajda János, Illyés, Weöres Sándor. Csorba Győző, Kalász Márton, Kormos István is, mint – mondjuk – Takács Imre vagy Bella István és mások. És ezt éppen egy nagy különbség fényében jelenthetem ki. Ez a kivétel pedig Csoóri Sándor. Rajta kívül nem született olyan hevesen irodalmár és ugyanolyan hevesen forradalmi, politikában kielégíthetetlen lírikusunk a Dunántúlon, amilyen az Alföldön (de persze az egész világ-irodalomban) Petőfi volt. Petőfi az emberiség legnagyobb szabadságköltője. Még Shelley vagy Walt Whitman is csak mögötte állhat.

Ez nem jelenti azt, hogy a többiek ne lettek volna bátrak, a szolgaság elleneségei, ahogy Illyés és Nagy Gáspár is az volt. Petőfit mégsem lehet a Dunántúlon elképzelni, ahogy Berzsenyit vagy Vörösmartyt a Nagyikunsgban vagy a Tiszaháton.

A dunántúli lankáknak, éghajlatnak, városoknak, Pannoniának kellett a munka műgondját, a kultúrát, amely olyan közel hozza a Mediterránt és a Nyu-

gatot, magyarul megteremnie. Világszellemisséget és gondolkodást, kifinomultságot, melyet a két legnagyobb: Berzsenyi és Vörösmarty adott meg nekünk, valamikori nomádoknak. Mert azt ne felejtjük: mi csakugyan nem Athénból, Rómából, Firenzéből, Párizsból indultunk el! Mégis van egy olyan Babitsunk, aki görög-latin kultúrája, „klasszikus álmai” alapján, mint maga írja, születhetett volna ezekben a városokban. Adyt megismerve, és egyre jobban a mágiájába kerülve, kezdtem Babitsot papírízűbbnek, kevésbé az ösztöneiből, vére indulataiból író lírikusnak érezni. Van is ilyen különbség közöttük: Babitsot nem lehet „az Isten kedvenc szörnyetegének” elképzelni. Annál inkább a jól megjelölt és azonnal fölismerhető dunántúlinak.

Miért? – kérdezem rögtön magamtól. – Berzsenyi, Vörösmarty, Illyés, Weöres Sándor talán nem az? Hiszen nemcsak a Dunántúl minden gazdagságát és formáját egyesítik magukban, hanem a legköltőibb költőink közé is tartoznak. Zavarba jönnek, ha valaki arra kérne: válasszam ki közülük a legjobbat, a csúcsot magamnak. Egy ilyen döntés érvényét nehéz volna elfogadtatnom az egész magyar irodalommal. És ha a választást elkerülve a külön elfoglalt helyüket, vonásaikat jelölném meg? Ha tegyük föl, Vörösmartyról azt mondanám: a legmélyebb, sajnos, egyetlen filozófus költőnk? Weöres Sándorról meg azt, hogy a legösszetettebb, formailag a leggazdagabb, akiből a játékosabb és az avantgárdabb elemek sem hiányoznak a filozófikusság, képgazdaság mellett? És kiből váltott ki akkora robbanást a csalódás, hogy a világirodalom legsúlyosabb, egyetlen kommunizmusellenes nagy művét, az *Egy mondatot* megírja, ha nem éppen Illyésben?

Utoljára hagytam Berzsenyit.

Az elképzelhetetlent. A megmagyarázhatatlant.

A „rossz szemű” Kölcsey (aki furcsa módon a magyar irodalom három XIX. századi nagyon modern versét írta a *Himnusszal*, az *Első* és a *Második Zrínyi énekével*) hiába akarta visszalökni a semmibe ezt a hihetetlen Jelenést, hiába okozott szenvedést, öntött Berzsenyi vérébe mérget, mert az ilyen igazságtalanságoktól még csak nagyszerűbb lett, a rajta ejtett seb nem volt képes kioltani a prometheuszi lángot. Az a különös számomra, hogy a Berzsenyi-versek világlírai titkát nem lehet egészen megfejteni, hatásának okát nem lehet, végső fokon, megvilágítani. Nem csak arról van szó, hogy – mint közhelyszerűen emlegetik – Hölderlin és Horatius szelleme emelte a legmagasabbra Berzsenyit. Látomásos érzékenységében ő ehhez hozzárendelt valamit, couleur localnak is nevezhetjük, amely forma, nyelv és gondolat egységét teremti meg. Ez a költői imagináció tökéletes megvalósítása.

Mit jelent ez?

A válasz lehetőségéhez alapvető segítséget nyújt mindaz, amit T. S. Eliot „az érzékelésmód széttagolásáról, azaz újbóli összeegyeztetéséről” több írásában is kifejti. Véleménye szerint Shakespeare, Marlowe és Chapman munkásságában jelen van „az érzéki gondolkodás, tehát az érzékek révén történő gondolkodás, vagyis az érzékek gondolkodásának sajátossága”. Ezek a szerzők olyan nyelvi és költői korszakot képviselnek, „amikor az intellektus közvetlenül ott volt az érzékek ujjhegyén. Az érzékelés szóvá lett, és a szó érzékelés volt.” Ezek a költők olyan „érzékelési mechanizmussal rendelkeztek, amely képes volt be-

kebelezni mindenfajta élményt, s ezért jelenthetjük ki róluk, hogy az intellektus és az érzékiség egyensúlyát valósítják meg költészetükben”, azaz „az intellektus és az érzékiség egybeolvasztását” elérik. Eliot elemzésében ez Milton vagy Shelley, vagy Swinburne esetében már nem következett be. Shelley-nél – bár bizonyos értelemben „visszahódított valamit az Erzsébet-kori ihletettségből” – az intellektuális tartalom és a költőiség között szakadék tátong; ha van „valami határozott mondanivalója, egyszerűen közli azt; költői képeit és jelenségeit egymástól elválasztva tárolja”. W. B. Yeats a maga „széttagolódás”-elméletét Eliottól függetlenül szintén kifejtette (Takács Ferenc: *T. S. Eliot a költői nyelvhasználatról*, 1978). Egyébként Ady és Németh László a magyar irodalmi nyelvvel kapcsolatban Eliothoz némileg hasonlóképpen gondolkodott. Ady szerint még Vörösmartynál, Petőfinél és Aranyánál, valamint Vajda Jánosnál is érzékelhető nyelvi degenerálódás. Ez elég nagy túlzás, nehezen értek vele egyet.

Az a hivatkozás persze igaz, hogy a Károli Bibliához, Balassához, a két Péterhez, Bornemisszához és Pázmányhoz képest vesztett „érzéki intelligenciájából” költészetünk természete. Nemcsak a nyelve tehát, hanem eleven léte is. De ez a főként nyelvtörténeti megközelítés rögtön érvényét veszti, amikor a költő – nem írhatom le másként – megőrül. Megvilágosodás, égi fényesség éri az agyát, és megszületik Berzsenyiné a *Fobáskodás* első strófája, hogy aztán egy más ihletésű költemény gyönyörű, mégis fölfogható szakaszaiban folytatódjon a befejezés sztoikus bölcsességéig.

Az első strófa angyalok indulatával íródott, és mi nem lobogunk ezen a magas lángon. Nem egyszerűen a vallásos hit kitörését csodálom meg, hanem magát a metafizikai mindenhatóságot is.

A vén cigányban ugyanez történik, csak nem egy versszakban, de egy egész zenekar morájában. Gyulai Pál a maga köznapi fogalmainak keretébe természetesen képtelen volt beilleszteni ezt a „zengő tébolyt, melynek értelme nincs”. Mintha csak az volna művészi kiáltás az űri fülekbe, amelyben az ésszerűségnek legalább a nyoma föllelhető! Vörösmartyt állítólag Kiskunlacházán látták vendégül a mulatozó parasztok, és egy idő után arra kérték a bújdosó nagy költőt, írjon valami emlékeztetőt az ünnepélyes fogadtatásra (1854-ben vagyunk, egy év múlva Vörösmarty már halott). Visszavonul egy hátsó szobába, és a nyilván régen munkálkodó vad démonok megmozdulnak benne. Fölzúdul a mélyből a földön még sose látott, sose hallott irtózat:

*Kié volt ez elfojtott sobajtás,
Mi üvölt, sír e vad robanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog, mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert badak vagy vakmerő remények?*

.....
*Mintba újra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zubanását,
S az első árvák sírbeszédeit,*

*A keselynek szárnya csattogását,
Prometheusz balhatatlan kínját...*

Nietzsche azt vallja: „Művészetet, csakis művészetet, hogy elbírnak viselni az igazságot!” Vörösmarty tudja: ő se mondhatja ki ezt az igazságot, a halálét és a teljes összeomlását azoknak az embereknek, akik mindig várnak, mint tőle is, valami vigasztaló ígét. És hátha mégis az a sors, az igazság, hogy:

*Lesz még egyszer ünnep a világon;
Majd ha elfárad a vész haragja,
s a vizsály elvérzik a csatákon
.....
Akkor vedd fel újra a vonót,
És derüljön zordon homlokod.*

Az ünnep bizony nem adatott meg a XX. század első, sőt a második felében sem. A hidrogénbomba őshüllő-árnyékében bontakozott ki azoknak a költőknek az új életlátomása, akik Juhász Ferenc kivételével, azt hiszem, nem is tudták, hogy a homo sapiens történetének a vége felé jár. Nálunk a Vörös Evangélium himnikus dallamai dagasztották a kebleket, és az új dunántúli költők is ennek bővületében éltek. Nagy volt a kísértés, hiszen legtöbbször első nemzedékbeli értelmiségiek voltak, kevés kivétellel nemigen tudtak ellenállni ezeknek a „nyúzott ember” hangoknak. Engem a megszállást követően a Harasztin nálunk lakó fiatal orosz katonák – miután elég hamar megtanultam beszélni velük – kioktattak, hogy minden, amit az új isten hirdet, hazugság és „odahaza az élet mindennapi vér és szenvedés”. Beoltottak az áfium ellen.

Kívülről figyeltem az irodalmi életet.

Szabó Lőrincet, Nemes Nagy Ágnes, Sinka Istvánt, Lakatos Istvánt és másokat kiebrudaltak a lapoktól, a rádióból. Helyükre a „forradalmat” élvezők tódultak: Kuczka Péter, Somlyó György, Kónya Lajos, Zelk Zoltán, Devecseri Gábor, Aczél Tamás, Benjámin László, Vészi Endre, **Eörsi István** és a náluk jelentéktelenebb ujjongók.

Csanádi Imre, Simon István hadifogságban tanulta a marxizmus Oroszországban tovább torzult leckéjét; itthon Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Takács Imre méltán hitte egy ideig, hogy a Nagy Hitető igazat mond. Paraszti szívékből sorra kirajzottak a traktoroslányokat, téeszcséket, Rákosit hejehujázó indulók és harci dalok. Nagy László még Titót is pellengérré állította *A tűzér és a rozs* című halszállás poémájában.

És bekövetkezett a világirodalmi naprobbanás, a csoda: föllázdak, és a totális diktatúra rácsai közül kiénekelve megteremtették a XX. század írásbeliségének legmodernebb költészetét. Az első Juhász Ferenc volt, a fiatal eretnek és merénylő, *A virágok hatalmában* (1955) megjelenő kozmikus életimádó, hosszú költeményeivel. Még akkor is ő volt az első, ha Nagy László hangot és gondolkozást váltó könyve, *A nap jegyese* (1954) egy évvel korábban lepett meg minden olvasót, mint barátját. Csoóri ezekre a földrengéses hangokra figyelve írja meg szürrealizmussal megbabonázott, új metaforákkal gazdag kö-

teteit és a népköltészetéről meg a magyar történelemről (*Magyar apokalipszis*, 1980) készült vallomásait. Csanádi Imre a reformáció-korabeli nyelv súlyosságával megrajzolt, hagyomány és újítás titkát föltáró nagy verseit. Simon a fogásból hazatérve hagyományos, idillikus verseket ír, sajnos, ezekben az 50-es évek totális diktatúra-gyötörte ország közös emberi sorsából semmi sem látszik.

Pedig ekkoriban a higgadt Illyés is leszámol a Vörös Szajhával, aki az egész „mindenséget is szűk kis utcájába vonná”:

*Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van
nemcsak a puszkacsőben,
nemcsak a börtönökben,*

*nemcsak a vallatószobákban,
nemcsak az éjszakában
kiáltó ór szavában,
ott zsarnokság van*

*nemcsak a füst-sötéten
lobogó vádbeszédben,
beismerésben,
rabok fal morse-jében...*

A végtelen lávaként ömlő vádbeszédet csak 1956-ban olvashattam, de 1978-ban Washingtonban, ott élő barátom jóvoltából, meghallgathattam lemezzről Illyés saját előadásában. Beloptam a repülőtéri ellenőrzésen át, és évekig játszottam le ismerőseim, barátaim döbbszavú hallgatása közben. Mert az a hang, jellegzetes illyési kiejtés is a Dunántúl szava volt, elhallgathatatlan.

Mint azoké az öregebb vagy fiatalabb költőké is, akik, mint Takács Gyula, Csorba Győző, Weöres Sándor, Csanádi Imre, Takács Imre, Fodor András, Bella és Ágh István. Ők ugyan nem vettek részt a 70-es évektől kezdve egyre határozottabb ellenzéki mozgásban, világos volt, hogy melyik oldalon, hogy szemben állnak a szabadság cinikus és bugyuta orgazdáival. Ők a „nagy” irodalmat, azt a kultúrát, tartást és nyugodt elutasítást testesítették meg, amely a Dunántúlt a kettős megszállás esztendeiben is Pannoniává tette. Közülük is a *Tűzkút* lángjaiból fölszálló Weöres Sándor volt a legfélelmetesebb férfi-szibilla, aki az embertelenség éveit Vörösmarty reménytelenség-versének visszhangozásával leplezte le az egész ország színe előtt. Ez volt a Dunántúl szellemének, éppen nyílt önellentmondásával, a mégiscsak vágyott remény legkegyetlenebb átokmondása:

*Reménytelen! Reménytelen!
Jegyezd meg e szót, dobd el a többit.*

*Ne kívánj szabad lenni: reménytelen.
Ne kívánj rab lenni: reménytelen.
Ne kívánj gazdag lenni: reménytelen.
Ne kívánj szegény lenni: reménytelen.
Ne kívánj élni: reménytelen.
Ne kívánj meghalni: reménytelen.
Reménytelen, reménytelen.*

*Mert a förtelem beözönlött a lét szívéig,
mert az iszonyat betört a nemlét szívéig:
a halálban sincs béke többé.*

Weöres Sándor tudta, hogy a XX. században is fog az átok.

Nagykárolyban kiadott képeslap, 1904